

ДУХОВНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 159.9:351.741

doi: 10.20998/2227-6890.2021.2.11

А. І. ЧЕРКАШИН, Л. М. ГРЕНЬ, І. В. КОСТИРЯ

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЇ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ У МІНІМІЗАЦІЇ ПСИХОСОЦІАЛЬНИХ НАСЛІДКІВ НА ПЕРСОНАЛ ДСНС ТА ЦИВІЛЬНЕ НАСЕЛЕННЯ

Стаття присвячена розкриттю ролі психології екстремальних ситуацій у мінімізації психосоціальних наслідків на персонал ДСНС та цивільне населення. Проаналізовано результати сучасних наукових досліджень вітчизняних вчених щодо узагальнення практичного досвіду, пов'язаного з психологічними особливостями поведінки людини в екстремальних умовах діяльності, у тому числі, при виконанні службово-бойових завдань військовослужбовців Національної гвардії України; розкрито складність і різноманітність завдань, які повинна розв'язувати екстремальна психологія, та складність теоретичних та практичних проблем, що входять до сфери діяльності органів та підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій; визначено поняття «екстремальна ситуація», «кризова ситуація»; наведено стан психічного та фізичного виснаження (стан тривоги, випадки бойової втоми, бойового шоку, асоціальна поведінка), а також комплекси факторів перетворення більш-менш організованої групи в панічний натовп (соціальні фактори, фізіологічні чинники, загально психологічні фактори, соціально-психологічні та ідеологічні фактори); розглянуто комплекс заходів, що дозволяють запобігти розгортанню масових заворушень: своєчасне проведення заходів з ослаблення психологічної напруженості, організацію інформування людей про обстановку в зоні надзвичайної ситуації, характер та обсяг проведених аварійно-рятувальних робіт, заходи з надання само- та взаємодопомоги, місця розташування медичних та евакуаційних пунктів; своєчасна організація не тільки інформаційної, а й екстреної психологічної допомоги постраждалим; забезпечення населення засобами індивідуального захисту, необхідними медичними препаратами, а також роз'яснення правил їх застосування. Зроблено висновки щодо своєчасного проведення заходів з ослаблення психологічної напруженості серед населення і нормалізації його психічної діяльності, що сприятиме мінімізації паніки, а використання фахівцями знань з психології екстремальних ситуацій допоможе їм надати необхідну кваліфіковану допомогу постраждалим.

Ключові слова: психологія, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, екстремальна ситуація, кризова ситуація, психологічна напруженість, фахівці, допомога.

А. И. ЧЕРКАШИН, Л.М. ГРЕНЬ, И.В. КОСТЫРЯ

РОЛЬ ПСИХОЛОГИИ ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЙ В МИНИМИЗАЦИИ ПСИХОСОЦИАЛЬНЫХ ПОСЛЕДСТВИЙ НА ПЕРСОНАЛ ГСЧС И ГРАЖДАНСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ

Статья посвящена раскрытию роли психологии экстремальных ситуаций в минимизации психосоциальных последствий на персонал ГСЧС и гражданское население. Проанализированы результаты современных научных исследований отечественных ученых по обобщению практического опыта, связанного с психологическими особенностями поведения человека в экстремальных условиях деятельности, в том числе при выполнении служебно-боевых задач военнослужащих Национальной гвардии Украины; раскрыты сложность и разнообразие задач, которые должна решать экстремальная психология, и сложность теоретических и практических проблем, входящих в сферу деятельности органов и подразделений Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям; определены понятия «экстремальная ситуация», «кризисная ситуация»; приведено состояние психического и физического истощения (состояние тревоги, случаи боевой усталости, боевого шока, асоциальное поведение), а также комплексы факторов превращения более или менее организованной группы в паническую толпу (социальные факторы, физиологические факторы, общепсихологические факторы, социально-психологические и идеологические факторы); рассмотрен комплекс мероприятий, позволяющих предотвратить развертывание массовых беспорядков: своевременное проведение мероприятий по ослаблению психологической напряженности, организацию информирования людей об обстановке в зоне чрезвычайной ситуации, характер и объем проводимых аварийно-спасательных работ, мероприятия по предоставлению само- и

взаємопомощі, месторасположение медицинских и эвакуационных пунктов; своевременная организация не только информационной, но и экстренной психологической помощи пострадавшим; обеспечение населения средствами индивидуальной защиты, необходимыми медицинскими препаратами, а также разъяснение правил их применения. Сделаны выводы о своевременном проведении мероприятий по ослаблению психологической напряженности среди населения и нормализации его психической деятельности, что будет способствовать минимизации паники, а использование специалистами знаний по психологии экстремальных ситуаций поможет им предоставить необходимую квалифицированную помощь пострадавшим.

Ключевые слова: психология, Государственная служба Украины по чрезвычайным ситуациям, экстремальная ситуация, кризисная ситуация, психологическая напряженность, специалисты, помощь.

A. I. CHERKASHYN, L. M. HREN, I. V. KOSTYRIA

THE ROLE OF EXTREME SITUATIONS PSYCHOLOGY IN MINIMIZING THE PSYCHOSOCIAL IMPACT ON THE SES STAFF AND THE CIVIL POPULATION

The article is devoted to revealing the role of extreme situations psychology in minimizing the psychosocial consequences for the personnel of the State Emergency Service and the civilian population. The results of modern scientific research by domestic scientists on the generalization of practical experience related to the psychological characteristics of human behavior in extreme conditions of activity, including when performing service and combat tasks of the National Guard of Ukraine military personnel, are analyzed; disclosed the complexity and variety of tasks that extreme psychology should solve, and the complexity of theoretical and practical problems that are within the scope of activities of the State Service of Ukraine for Emergency Situations bodies and divisions; the concepts of "extreme situation", "crisis situation" are defined; the state of mental and physical exhaustion (a state of anxiety, cases of combat fatigue, combat shock, asocial behavior) is given, as well as complexes of factors for the transformation of a more or less organized group into a panicky crowd (social factors, physiological factors, general psychological factors, socio-psychological and ideological factors); a set of measures was considered to prevent the development of mass riots: the timely implementation of measures to ease psychological tension, the organization of informing people about the situation in the emergency zone, the nature and scope of emergency rescue operations, measures to provide self- and mutual assistance, the location of medical and evacuation points; timely organization of not only information, but also emergency psychological assistance to victims; providing the population with personal protective equipment, necessary medical preparations, as well as explaining the rules for their use. Conclusions are drawn about the timely implementation of measures to reduce psychological tension among the population and normalize its mental activity, which will help minimize panic, and the use of knowledge on the psychology of extreme situations by specialists will help them provide the necessary qualified assistance to victims.

Key words: psychology, State Emergency Service of Ukraine, extreme situation, crisis situation, psychological tension, specialists, help.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-політичні умови характеризуються все більш широким поширенням надзвичайних ситуацій і збільшенням кількості їх виникнення. Все частіше люди потрапляють у різноманітні техногенні катастрофи, потерпають від стихійних лих, піддаються насильству, стають заручниками, особливо в умовах воєнного стану. Перед психологами стоїть завдання аналізу результативності застосування діагностуючих й корегувальних психологічних засобів у минулих і сучасних війнах та збройних конфліктах, їхнє вдосконалення й організаційно-методичне забезпечення, що унеможливило переоцінку ролі психології екстремальних ситуацій у мінімізації психосоціальних наслідків на персонал ДСНС та цивільне населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження психології здоров'я людини, впливу стресогенних факторів на її самопочуття, саморегуляцію, проблеми адаптації до умов, що склалися, знаходяться у центрі уваги вітчизняних дослідників І. Галецької, О. Лефтерова, Т. Завадської, М. Заброцького, А. Земової, О. Кокуна, О. Колесніченка, Н. Оніщенка, І. Приходька, О. Тімченка та інших дослідників.

Теоретичні та методологічні основи дослідження. У Кодексі цивільного захисту України ліквідація наслідків надзвичайної ситуації визначається як «проведення комплексу заходів, що включає аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи, які здійснюються у разі виникнення надзвичайної ситуації і спрямовані на припинення дії небезпечних факторів, рятування життя та збереження здоров'я людей, а також на локалізацію зони надзвичайної ситуації» [2]. Стаття 38 Кодексу цивільного захисту України визначає заходи психологічного захисту населення, які спрямовуються на зменшення та нейтралізацію негативних психічних станів і реакцій серед населення у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій: планування діяльності, пов'язаної з психологічним захистом; своєчасне застосування ліцензованих та дозволених до застосування в Україні інформаційних, психопрофілактичних і психокорекційних методів впливу на особистість; виявлення за допомогою психологічних методів чинників, які сприяють виникненню соціально-психологічної напруженості; використання сучасних психологічних технологій для нейтралізації негативного впливу чинників

надзвичайних ситуацій на населення; здійснення інших заходів психологічного захисту залежно від ситуації, що склалася [2].

Мета статті – розкрити роль психології екстремальних ситуацій у мінімізації психосоціальних наслідків на персонал ДСНС та цивільне населення.

Виклад основного матеріалу. Актуальними питаннями психології екстремальних ситуацій, як нової галузі психологічної науки, котра швидко розвивається, є вивчення психосоціальних наслідків екстремальних та кризових ситуацій, їх впливу на психічне здоров'я населення та розробка методів мінімізації таких наслідків [5]. У межах нашого дослідження проаналізуємо наукові напрацювання вітчизняних вчених: колективом авторів на чолі з І. Приходько систематизовано результати сучасних наукових досліджень і узагальнено практичний досвід, пов'язаний з психологічними особливостями поведінки людини в екстремальних умовах діяльності, у тому числі при виконанні службово-бойових завдань військовослужбовців Національної гвардії України під час проведення антитерористичної операції [4]; науковцем О. Кокуном викладено теоретико-методологічні та практичні основи одного з найперспективніших напрямів психофізіологічного забезпечення діяльності, який засновується на оптимізації адаптаційних можливостей людини, і наведено універсальний алгоритм оптимізації адаптаційних можливостей, а також обґрунтовано його методичне забезпечення й викладено результати досліджень щодо практичної апробації розробленого алгоритму [3]. Курс лекцій В. Боснюка передбачає вивчення організації роботи психологів ДСНС під час забезпечення службової діяльності аварійно-рятувальних служб, особливостей роботи психолога в екстремальних ситуаціях, надання невідкладної психологічної допомоги тим, хто її потребує, аналіз психологічних наслідків діяльності персоналу ДСНС під час виконання професійних обов'язків в умовах ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного, техногенного та соціального походження, формування вмінь надання психологічної допомоги в гострий період розвитку травми після надзвичайної ситуації та здійснення психологічного супроводження професійної діяльності [1] та інших науковців. Попереднє дослідження авторів даної статті розраховано на формування професійно важливих уявлень у студентів методологічних основ екстремальної та кризової психології, пояснювальних теорій поведінки людини в ситуації невизначеності та непередбачуваності [5].

Завдання, які повинна розв'язувати екстремальна психологія, визначаються різноманітністю та складністю теоретичних та практичних проблем, що входять до сфери діяльності органів та підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС). Дослідження в межах екстремальної психології мають своїм завданням удосконалення

психологічного відбору та психологічної підготовки персоналу ДСНС, а також розробку засобів психологічного захисту особового складу та цивільного населення від травмуючого впливу психогенних факторів кризових та надзвичайних ситуацій.

До основних завдань сучасної екстремальної психології належать:

- визначення оцінки напруженості праці та психофізіологічної «вартості» основних видів діяльності в межах ризиконебезпечних ситуацій;
- визначення факторів професійної незадоволеності серед працівників ризиконебезпечного профілю та основних функціональних порушень психічної сфери особистості, що виникають у персоналу в процесі службової діяльності;
- вивчення психологічних особливостей дій фахівців ДСНС;
- дослідження психологічного впливу різноманітних стрес-факторів службової діяльності на фахівців ДСНС;
- розробка та удосконалення новітніх методів та психотехнологій у межах екстремально-психологічної підготовки фахівців щодо забезпечення особистої безпеки та виживання в ризиконебезпечних ситуаціях службової діяльності;
- вивчення психологічних особливостей управління особовим складом у кризових та надзвичайних обставинах та ситуаціях;
- діагностика, профілактика та корекція негативних психічних станів, що виникають у працівників під впливом ризиконебезпечних ситуацій службової діяльності;
- надання екстреної психологічної допомоги працівникам, які зазнали сильного психотравмуючого впливу при виконанні професійних обов'язків;
- розробка сучасних методів постекстремальної роботи з працівниками ДСНС, психологічне забезпечення відновлювального періоду діяльності особового складу після виконання складних завдань службової діяльності;
- розробка сучасних методів постекстремальної роботи з людьми, які одержали психічну травму в результаті впливу екстремальних факторів (при терористичному акті, аварії, втраті близьких, трагічній звістці й т.п.) [5].

Вирішуючи ці питання, екстремальна психологія сприятиме кращій підготовленості, оптимальній адаптації особового складу до ризиконебезпечних ситуацій службової діяльності, зниженню рівня психічних втрат та психічної неідеальності серед фахівців ДСНС та успішному подоланню можливих негативних психічних наслідків кризових та надзвичайних обставин і ситуацій.

Екстремальна ситуація (від лат. *Extremus* – крайній, критичний) – ситуація, що виникла раптово і являє собою загрозу або суб'єктивно сприймається людиною як загроза життю, здоров'ю, особистісній цілісності, благополуччю. Під екстремальними

ситуаціями розуміються такі, які виходять за межі звичайного, «нормального» людського досвіду. Інакше кажучи, екстремальність ситуації визначають чинники, до яких людина ще не адаптована і не готова діяти в їх умовах. Ступінь екстремальності ситуації визначається силою, тривалістю і незвичністю проявів цих факторів. Однак екстремальною ситуацію робить не тільки реальна, об'єктивно існуюча загроза життю для самого індивіда або його близьких, а й особистісне ставлення до подій, що сталися. Сприйняття однієї і тієї ж ситуації є індивідуальним для кожної окремої людини, у зв'язку з чим критерій «екстремальності» обумовлено, скоріше, внутрішньою, психологічною сферою особистості.

До факторів, що обумовлюють екстремальність ситуації, належать різноманітний емоційний вплив у зв'язку з небезпекою, труднощами, новизною і відповідальністю ситуації, що виникла; дефіцит необхідної інформації або надлишок суперечливої інформації; надмірне психічне, фізичне, емоційне навантаження.

Вплив несприятливих кліматичних умов: спеки, холоду, кисневої недостатності та ін., наявність голоду, спраги, екстремальні ситуації (такі як: загроза втрати здоров'я або життя) істотно порушують базове відчуття безпеки людини, віри в те, що життя організоване відповідно до визначеного порядку і піддається контролю, і можуть призводити до розвитку хворобливих станів, травматичного і посттравматичного стресу, інших невротичних і психічних розладів.

Кризова ситуація (від грец. *Krisis* – рішення, поворотний пункт, результат) – це ситуація, яка вимагає від людини значної зміни в уявленнях стосовно цілого світу і самої себе за короткий проміжок часу. Ці зміни можуть носити як позитивний, так і негативний характер. Криза є одним з неминучих і необхідних моментів життя, однією з рушійних сил розвитку як особистості, так і групи, суспільства, людства в цілому. Криза виникає в ситуаціях, коли засвоєних раніше зразків поведінки стає недостатньо для подолання обставин, що склалися. Ситуація кризи потребує вироблення нових способів поведінки і знаходження нових сенсів життєдіяльності. Криза – це завжди момент вибору з декількох можливих альтернатив, момент прийняття рішення.

Криза може виникати в результаті зовнішніх обставин, певної травмуючої події (екстремальної ситуації). Наслідками кризи можуть бути посттравматичний стресовий розлад і шокова травма.

Життєдіяльність фахівців ДСНС в екстремальних умовах, особливо під час воєнного стану, вимагає від них серйозного психологічного забезпечення, ставить їх постійно в ситуації вибору, випробує на міцність духовних і фізичних сил.

В екстремальних ситуаціях службової діяльності все, що засновується на здоровому глузді, фактично втрачає своє значення. Випадковість

смерті і постійне відчуття можливості її настання, можливість отримання травм та каліцтва – усе це підриває віру в самий сенс життя. Працівник знаходиться в постійному суцільному кошмарі між його власним почуттям самозбереження і вірою в набуті й прищеплені переконання про необхідність виконання зазначеного завдання. Він хоче вчинити так, як повинен вчинити добрий рятувальник, проте страх штовхає його в протилежний бік. Але найстрашнішим є те, що практично кожен працівник боїться не того, що трапляється, а того, що може трапитися. Таке нагнітання страху викликає почуття постійного нервового збудження, що наростає з кожною хвилиною. Таким чином, фактично кожен працівник страждає від боротьби, внутрішнього конфлікту, що відбувається в його свідомості, між страхом загинути або бути покаліченим і його власним поняттям про обов'язок. Проте нічого не можна зробити з нав'язливим почуттям тривоги, яка опановує його, тому що вектор страху спрямований на те гіпотетичне, що може трапитися, а не на те, що відбувається в реальності, і всі системи організму функціонують безконтрольно. Це цілком закономірний процес, вихід із якого здійснюється тільки одним способом – стан тривоги і страху переходить у стан психічного та фізичного виснаження. До цих станів належать:

1. Стан тривоги. Загальне почуття тривоги, що відчуває рятувальник в екстремальній ситуації, характеризується втотою і почуттям напруги всього організму. Такий стан не зникає навіть після сну або відпочинку і призводить до того, що людина не може ні на чому зосередитися. Почуття тривоги часто виявляється в різноманітних соматичних неврозах, таких як синдром зусилля (хвороблива фізіологічна реакція на необхідність вчинити якусь дію).

2. Випадки бойової втоми. Працівники, які страждають від простої втоми, вкрай виснажені фізично і психічно, їхні біологічні системи відмовляють після певного періоду гіперактивності, коли фізичні можливості знаходяться в такому стані, що дозволяє справитися з небезпекою. Фізичне виснаження організму призводить до порушення розумової діяльності. Людина не усвідомлює, що розумово вона працює все гірше. У стані бойової втоми рятувальник відчуває ускладненість у здійсненні рухів, а іноді і не може рухатися взагалі. Виявляється тенденція до самотності, працівники стають занадто дратівливими. Вони втрачають інтерес до спілкування зі своїми товаришами, намагаються уникнути будь-яких видів діяльності, пов'язаних із витратою навіть незначних фізичних зусиль.

3. Випадки бойового шоку. «Бойовий шок» – емоційна реакція, що виникає через кілька годин або днів інтенсивних дій фахівців ДСНС у надзвичайних ситуаціях, викликаних соціальними явищами криміногенного характеру або введенням режиму військового часу. При прогресуванні «бойовий шок» проходить три стадії: перша розвивається протягом

декількох годин або днів і характеризується почуттям тривоги, депресією і страхом; на другій (гострій) стадії з'являються невротичні симптоми. Вона триває від декількох днів до кількох тижнів. Прогноз на видужання на другій стадії залишається сприятливим; третя (хронічна) стадія характеризується проявом хронічної психічної декомпенсації. Уражені в цій стадії працівники видужують повільно і часто не повністю.

4. Асоціальна поведінка. Екстремальні ситуації службової діяльності можуть мати такий глибокий вплив, що зміниться сама натура людини (тобто майже вся сукупність людських якостей конкретного працівника). З такого стану рятувальника дуже складно вивести. Цей стан припускає стійкі нав'язливі ідеї, ситуації, коли людина фіксує свою увагу на якихось конкретних діях або об'єктах. Все це супроводжується дратівливістю, запальністю, почуттям пригніченості, занепокоєння і сприймається як загроза особистій безпеці.

В екстремальних ситуаціях найбільшу небезпеку становить панічний натовп. Паніка – тимчасове переживання гіпертрофованого страху, що породжує некеровану, нерегульовану поведінку людей (втрата критики і контролю), іноді з повною втратою самоконтролю, нездатністю реагувати на заклики, з втратою почуття обов'язку і честі.

Виділяють чотири комплекси факторів перетворення більш-менш організованої групи в панічний натовп:

- соціальні фактори – загальна напруженість у суспільстві, викликана тими, що відбулися, або тими, що очікуються, природними, економічними, політичними лихами. Це можуть бути землетрус, повінь, різка зміна валютного курсу, державний переворот, початок чи невдалий хід війни та ін. Іноді напруженість обумовлена пам'яттю про трагедію або передчуттям близької трагедії;

- фізіологічні чинники: втома, голод, тривале безсоння, алкогольне і наркотичне сп'яніння, – знижують рівень індивідуального самоконтролю, що при масовому скупченні людей загрожує особливо небезпечними наслідками;

- загально психологічні фактори – несподіванка, здивування, переляк, викликані браком інформації про можливі небезпеки і способи протидії;

- соціально-психологічні та ідеологічні фактори: відсутність ясної і досить значущої спільної мети, низький рівень довіри до лідерів і, відповідно, низький рівень групової згуртованості.

Психологія екстремальних ситуацій сприяє мінімізації психосоціальних наслідків на персонал ДСНС та цивільне населення. Комплекс заходів, що дозволяють запобігти розгортанню масових заворушень, включає:

- своєчасне проведення заходів з ослаблення психологічної напруженості серед населення і нормалізації його психічної діяльності;

- організацію інформування людей про обстановку в зоні НС, характер та обсяг проведених аварійно-рятувальних робіт, заходи з надання само-

та взаємодопомоги, місця розташування медичних та евакуаційних пунктів. Серед повідомлень повинні бути прізвища врятованих і евакуйованих жителів, інформація про місця їх евакуації. Це допоможе частині населення отримати відомості про рідних і близьких, що значною мірою сприятиме стабілізації психічного стану людей;

- своєчасну організацію не тільки інформаційної, а й екстремальної психологічної допомоги постраждалим, родичам з метою запобігання циркулярної реакції (масового інформаційного зараження), організацію медичного сортування постраждалих, ізоляцію осіб, які перебувають у важкому стані, надання першої медичної і екстремальної психологічної допомоги, евакуацію осіб, які потребують госпіталізації;

- забезпечення населення засобами індивідуального захисту, необхідними медичними препаратами, а також роз'яснення правил їх застосування.

Також нормалізації психічного стану населення багато в чому сприяє чітка організація відновлювальних або аварійно-рятувальних робіт із залученням громадян, що зберегли здатність до усвідомленої цілеспрямованої діяльності.

При цьому основними формами взаємовідносин фахівців спецслужб з населенням повинні бути повага, співчуття, особистий приклад. У разі ж, коли люди знаходяться в стані заціпеніння, шоку або паніки, доцільно використовувати жорсткий командний стиль спілкування з ними. Надання необхідної кваліфікованої допомоги постраждалим, схильним до паніки, в межах своєї професійної компетенції, – один із важливих чинників збереження працездатності, підвищення психологічної стійкості і підтримки психоемоційної рівноваги фахівця.

Висновки. На підставі вище викладеного ми дійшли таких висновків: по-перше, першочерговим завданням держави є забезпечення стабільності життєдіяльності суспільства, його працездатності та обороноспроможності за будь-яких надзвичайних, екстремальних та кризових ситуацій; по-друге, життєдіяльність фахівців ДСНС в екстремальних умовах, особливо під час воєнного стану, вимагає від них серйозного психологічного забезпечення; по-третє, своєчасне проведення заходів з ослаблення психологічної напруженості серед населення і нормалізації його психічної діяльності сприятиме мінімізації паніки, а надання необхідної кваліфікованої допомоги постраждалим допоможе використанню фахівцями знань з психології екстремальних ситуацій.

Список літератури

1. Боснюк В. Ф. Психологічний спецпрактикум з екстремальної та кризової психології: курс лекцій. Х.: НУЦЗУ, 2021. 76 с.
2. Кодекс цивільного захисту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5403-17>
3. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей

людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: Монографія / Кокун О.М. К.: Міленіум, 2004. 265 с.

4. Психологія екстремальної діяльності [Текст] : навч. посіб. / І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тімченко та ін. / За заг. ред. проф. І. І. Приходька. Х. : НА НГУ, 2016. 571 с.

5. Психологія екстремальних та кризових ситуацій : навч.-метод. посіб. для студ. денної та заочної форм навчання освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» за спеціальністю 053 «Психологія» / Романовський О. Г., Черкашин А. І., Грень Л.М., Костиря І. В., Олінковська Я.О., Панфілов Ю.І. Харків : НТУ «ХП», 2022. 364 с.

References (transliterated)

1. Bosniuk V. F. “Psykhologichnyi spetspraktikum z ekstremalnoi ta kryzovoi psykhologii: kurs lektsii [Psychological special workshop on extreme and crisis psychology]”. Kh.: NUTsZU, 2021. 76 p.

2. ‘Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Code of Civil Protection of Ukraine]’. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5403-17>

3. Kokun O. M. “Optymizatsiia adaptatsiinykh mozhlyvostei liudyny: psykhofiziologichnyi aspekt zabezpechennia diialnosti [Optimization of human adaptive capabilities: psychophysiological aspect of ensuring activity]”: Monohrafiia / Kokun O.M. K.: Milenium, 2004. 265 p.

4. “Psykhologiiia ekstremalnoi diialnosti [Psychology of extreme activity]” [Tekst] : navch. posib. / I. I. Prykhodko, O. S. Kolesnichenko, O. V. Timchenko ta in. / Za zah. red. prof. I. I. Prykhodka. Kh. : NA NHU, 2016. 571 p.

5. “Psykhologiiia ekstremalnykh ta kryzovykh sytuatsii [Psychology of extreme and crisis situations]”: navch.-metod. posib. dlia stud. dennoi ta zaochnoi form navchannia osvithno-kvalifikatsiinoho rivnia «bakalavr» za spetsialnistiu 053 «Psykhologiiia» / Romanovskiy O. H., Cherkashyn A. I., Hren L.M., Kostyria I. V., Olinkovska Ya.O., Panfilov Yu.I. Kharkiv : NTU «KhPI», 2022. 364 p.

Надійшла (received) 12.12.2021

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Черкашин Андрій Іванович (Черкашин Андрей Иванович, Andriy Cherkashyn) – професор, кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І. А. Зязюна факультету соціально-гуманітарних технологій Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; кандидат психологічних наук, доцент, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4929-6706>;

Грень Лариса Миколаївна (Грень Лариса Николаевна, Hren Larysa) – доктор наук з державного управління, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4466-6018>;

Костиря Ірина Валентинівна (Костыря Ирина Валентиновна, Iryna Kostyria) – доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І. А. Зязюна факультету соціально-гуманітарних технологій Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; кандидат педагогічних наук, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2967-4530>